

Dobrá smrt na popravišti. Návodý na zacházení s odsouzcenci k smrti v katolickém „ars moriendi“ ze 17. století

Jiří Mikulec

GOOD DEATH ON THE EXECUTION SITE. INSTRUCTIONS FOR THE TREATMENT OF PRISONERS SENTENCED TO DEATH IN THE CATHOLIC 'ARS MORIENDI' OF THE 17TH CENTURY

The study introduces an effort to achieve salvation for criminals who were sentenced to death during the Baroque period. It is based on a probe into the instructions for the treatment of people sentenced to death written for Roman Catholic priests and published during the 17th century. The author follows the spiritual preparations for an execution in the context of the Baroque concept of 'good death', which formed the core of the 'Ars Moriendi' literature. The texts are treated as normative historical sources, which influenced the period practice, but also were marked by it.

KEYWORDS:

Ars Moriendi; good death; execution; Catholic clergy

Klíčovým tématem náboženského života v raném novověku byla spása duše.¹ Jednalo se o nadkonfesní záležitost, i když samozřejmě každé vyznání vytyčilo ke spáse svou vlastní cestu. Významnou roli v životě křesťanů hrála — nebo alespoň měla hrát — příprava na smrt. Oblíbeným žánrem náboženské vzdělávací literatury, jenž měl pomáhat duším věřících při přechodu z pozemského života do předpokládaného života věčného, byly knihy typu „ars moriendi“.² V českých zemích 16.–18. století se s nimi setkáváme samozřejmě v katolickém prostředí, kterému je věnována tato studie, ale pro předbělohorskou dobu byla literatura o umění umírat oblíbená také u nekatolíků.³

- 1 Historicko-teologický úvod do složitého problému raně novověkého přístupu ke spáse v souvislosti se smrtí podává František J. HOLEČEK, *Teologie smrti na prahu raného novověku*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada historická C, 51, 2002, č. 49, s. 9–23. Problematice spásy v katolickém prostředí Brna se zasvěceně věnoval Tomáš MALÝ, *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*, Brno 2009.
- 2 Z rozsáhlé literatury k umění umírat viz: Mary Catharine O'CONNOR, *The Art of Dying Well. The Development of the Ars Moriendi*, Columbia University Studies in English and Literature 156, New York 1942; Rudolf RAINER, *Ars moriendi. Von der Kunst des heilsamen Lebens und Sterbens*, Köln — Graz 1957; Arthur E. IMHOF, *Die Kunst des Sterbens. Wie unsere Vorfahren sterben lernten*, Stuttgart 1998; Irmgard WILHELM-SCHAFFER, *Gottes Beamter und Spielmann des Teufels. Der Tod in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Köln — Wien 1999. Z české literatury zaměřené na katolické prostředí českých zemí srov. Miloš SLÁDEK (ed.), *Vítř jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze*, Jinočany 2000, s. 104–134.
- 3 Kupř. Pavel KRÁL, „Knižka o smrti“ Mikuláše Krupěhorského. Příprava ke smrti v českém prostředí na přelomu 16. a 17. století, in: Jitka Radimská (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťan-*

Příprava na „dobrou smrt“ měla v západoevropském křesťanství dlouhou tradici, ale v raném novověku získaly texty učící umění umírat (oproti středověkým traktátům na toto téma) novou a významnou dimenzi — příprava na smrt se měla stát celoživotním úkolem každého, kdo si chtěl otevřít cestu ke spáse. Obvykle se v historických pojednáních upozorňuje, že raně novověké „ars moriendi“ zahrnuje také „ars vivendi“, umění správného života, jenž povede ke kýžené spáse.⁴ Jedině tak se jedinec nemusí obávat náhlé smrti, jež by mu nedovolila klasickou přípravu odehrávající se na úmrtním loži. Tento motiv najdeme v první polovině 16. století například u Erasma Rotterdamského,⁵ v nekatolickém prostředí uvedenou myšlenku rozvíjel mimo jiné i sám Martin Luther.⁶ Pro katolický svět bylo velmi významné nazírání jezuitského teologa, kardinála Roberta Bellarmina. Jeho spis *Ars bene moriendi* z roku 1620 je jedním z textů, které během 17. a 18. století inspirovaly pozdější autory takových pojednání. Vznikl a byl publikován v latině a šířil se nepochybně také zásluhou jezuitského řádu po celé katolické Evropě; o jeho oblibě svědčí četné překlady do národních jazyků — vedle italštiny, francouzštiny a němčiny jej najdeme i v podobě české, v níž vyšel deset let po svém vzniku.⁷ Toto Bellarminovo pojednání je rozdělené do dvou dílů. První je věnován právě celoživotní přípravě na smrt, autor vysvětluje zásadu „aby kdo žádá dobře umřít, byl dobře živ“, líčí ctnosti správného katolického života, varuje před hříchy, zabývá se různými součástmi křesťanského života (modlitba, půst, udělování almužen) a konečně vysvětluje jednotlivé svátosti. Teprve ve druhém díle pojednává o vlastní přípravě na smrt určené těžce nemocným a umírajícím.

ských a církevních knihoven. = Pour une étude des bibliothèques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles, „Vita morsque et librorum historia“ (Opera romanica 9), České Budějovice 2006, s. 141–154; Annemarie ENNEPER, „Luget omnis Czechia tellus.“ *Tod und Begräbnis des letzten Herrn von Rosenberg in der neulateinischen Ars moriendi und Appendix des Matěj Cyrus*, FHB 21, 2005, s. 67–82; Jindřich MAREK, *Bratrská nauka o posledních věcech člověka a smrti pana Kunráta Krajčře z Krajku (1487–1542)*, in: Jaroslava Kašparová (ed.), *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 19*, 2005–2006, Praha 2006, s. 33–59.

- 4 Tento názor uvedl do obecného povědomí Philippe ARIÈS, *Dějiny smrti II. Zdivočelá smrt*, Praha 2000, s. 13–21. Problematice přípravy na smrt v době baroka v českých zemích se podrobněji věnuje v pojednání věnovaném náboženskému životu v 17. a 18. století — viz Jiří MIKULEC, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013, s. 216–225. V protestantském prostředí ovlivňovalo pohled na poslední věci člověka učení o predestinaci, které tvořilo jeden ze sporných bodů v rámci dvou hlavních proudů reformačního tábora, luteránů a kalvinistů. Srov. Nam Kyu LEE, *Die Prädestinationslehre der Heidelberger Theologen 1583–1622: Georg Sohn (1551–1589), Herman Rennecherus (1550–?), Jacob Kimedoncius (1554–1596), Daniel Tossanus (1541–1602)*, Göttingen 2011; Christian LINK, *Prädestination und Erwählung. Calvin-Studien*, Neukirchen-Vluyn 2009.
- 5 *Des[iderii] Erasmi Roterodami Liber cum primis pius De praeparatione ad mortem*, Antverpiae 1534, český překlad pod názvem *Kniha Erasma Roterodámského, v kteréž jednomu každému křesťanskému člověku naučení i napomenutí se dává, jakby se k smrti hotoviti měl*, Praha 1593; srov. též J. MIKULEC, *Náboženský život*, s. 216–217.
- 6 P. KRÁL, „*Knížka o smrti*“, s. 143.
- 7 Robert BELLARMINO, *Umění křesťanské aneb příprava k dobré smrti*, Praha 1630, u Jana mladšího Byliny. Latinský originál nese název *De arte bene moriendi libri duo*.

Uvedený princip spočívající v pojetí celého života jako přípravy na smrt je hlavním předpokladem dobré (šťastné) smrti, která měla usnadnit přechod duše do posmrtného života a pomoci jí při spáse. Byl to samozřejmě ideál, jež většina křesťanů nebyla ve skutečnosti schopna do důsledků realizovat, a to ani přes *memento mori*, které zvláště v době baroka zaznívalo v náboženském životě katolického prostředí velmi silně. Rozhodně se autoři náboženské vzdělávací literatury nemohli u věřících na takový disciplinovaný přístup k otázkám života a smrti spolehnout. Takže i v raně novověkých pojednáních o umění umírat museli klást důraz také na duchovní přípravu věřícího v několika posledních dnech či hodinách před jeho smrtí. K dobré smrti mělo vést dodržení několika jednoduchých zásad.

Umírající měl být především smířen se svým osudem, měl se plně odevzdat do boží vůle, projevovat pokání a cítit upřímnou lítost nad svými hříchy. Současně měl včas přijmout příslušné svátosti — *viaticum*, čím se rozuměla duchovní posila „na cestu“, spočívající ve zpovědi a přijímání nejsvětější svátosti oltářní, a dále svátost posledního pomazání. Mezi zásady dobré smrti také patřilo uspořádání světských záležitostí (testament, usmíření s nepřáteli, rozloučení s rodinou a přáteli). Nezbytnou součástí šťastného umírání pak tvořilo úspěšné odolávání dábelským nástrahám. Literatura učící umění umírat vycházela z přesvědčení, že u smrtelného lože má ďábel poslední možnost získat duši nemocného.⁸ Měl na to mít svůj arzenál zbraní a triků a uvedené knihy pochopitelně nabízely obranu před těmito dábelskými zákeřnostmi.

Možnost zemřít dobrou smrtí je v některých knihách věnovaných umění umírat ze 17. století vztahena i na situace, kde bychom ji spíše nečekali — nabízí se také lidem odsouzeným k smrti. Jak upozornil již Philippe Ariès ve svém klasickém díle věnovaném vývoji vztahu společnosti k umírání a smrti, v době renesance došlo v pojetí spásy zločinců k významné proměně.⁹ Zatímco podle středověkého veřejného mínění byla duše takového člověka více méně automaticky považována za ztracenou a nemělo ji čekat nic než věčné pekelné trápení, v raném novověku se katolická církev důsledněji zasazovala o to, aby i těžcí zločinci dostali naději na spásu. V díle zmíněného teologa Roberta Bellarmina je možnost spásy odsouzenců k smrti vyjádřena *verbis expressis*: „... smrt jim k zadosti učinění za hříchy prospěti může, toliko ať právě hřích svůj v nenávisti mají, a rádi smrt k odpuštění hříchův svých podstupují.“¹⁰ Trest smrti se zde stává součástí pokání za spáchaný zločin; pokud se k němu odsouzenec postaví správně, pomáhá mu smrt na popravišti na cestě ke spáse. Ovšem aby smrt z rukou kata mohla být považována za skutečně dobrou či šťastnou, muselo se udělat mnohem více.

8 Na to poukazuje tridentský koncil, který v učení o svátosti posledního pomazání zdůrazňuje, že ďábel se snaží získat lidské duše po celý život člověka, ale „... neexistuje žádná doba, v níž by mocněji napjal všechny síly své vychytralosti k naší úplné záhubě a pokud možno nás také zbavil důvěry v Boží milosrdenství, než když vidí, že se blíží konec našeho života.“ Ignác Antonín HRDINA O. Praem. (ed.), *Dokumenty tridentského koncilu. Latinský text a překlad do češtiny*, s. 114.

9 Ph. ARIÈS, *Dějiny smrti*, s. 24–25.

10 R. BELLARMINO, *Umění křesťanské*, s. 378.

PARAMETRY SONDY DO PŘÍRUČEK „ARS MORIENDI“

Pro poznání zásad dobré smrti na popravě využijeme malou sondu do katolických knih o umění umírat, které byly vydány v 17. století v Čechách.¹¹ Jejich výběr pro tento výzkum byl poznamenán několika faktory: jednak časovým vymezením (od Bílé hory do konce 17. století), dále skutečností, že v poměrně bohaté barokní literatuře typu „ars moriendi“ je zařazení pasáží věnovaných zacházení s odsouzenými spíše výjimkou. Dalším faktorem pak byla přístupnost studovaných tisků. Až na jeden latinský doplněk jsou všechny vybrané texty v národním jazyce a byly tedy přístupné širokému spektru uživatelů. Pokud jde o autorství knih zařazených do sondy, ve všech případech to jsou české překlady zahraničních, především latinských pojednání, případně jejich kompilace. Pokud bylo možné autory, překladatele či kompilátory určit, uvádím je níže v citacích jednotlivých příruček. Jedná se o následující tituly:

*Rukověť [...] nemocným a umírajícím užitečně při posledním pomazání před i při smrti sloužící*¹² (1636)

*Farář, to jest správa a způsob [...] při nemocných a umírajících k spasitelnému jejich z smrtedlného těla vykročení*¹³ (1639)

*Přední křesťanského člověka starost, to jest časná a blízká příprava k dobré smrti*¹⁴ (1644)

11 K německým příručkám pro zacházení s odsouzenými k smrti z období raného novověku viz Sebastian LEUTERT, *Geschichten vom Tod. Tod und Sterben in Deutschschweizer und oberdeutschen Selbstzeugnissen des 16. und 17. Jahrhunderts*, Basel 2007, s. 78–80.

12 *Rukověť z rozličných katolických učitelův na žádost mnohých vzácných lidí nemocným a umírajícím užitečně při posledním pomazání před i při smrti sloužící*, Praha 1636, v Staré koleji [jezuitská tiskárna], Knihopis K15032. Vydavatelem a tedy i překladatelem (a možná také kompilátorem) této knihy byl katolický kněz Václav František Celestýn z Blumbergu.

13 *Farář, to jest správa a způsob, který netoliko od správcův duchovních, ale i také od domácích, při nemocných a umírajících k spasitelnému jejich z smrtedlného těla vykročení užíván býti může*, Litomyšl 1639, u Matouše Václava Březiny, Knihopis K14133. Toto dílo vydal benediktnin Řehoř František Čichovský, který v době jeho vydání působil jako děkan v Chrudimi a současně zastával funkci okrskového vikáře. Jde o značně volný a obsahově upravený překlad latinského spisu španělského jezuita Juana Alfonse de Polanco s názvem *Methodus ad eos adiuvandos, qui moriuntur* z roku 1575. Blíže k tomuto spisu srov. Jaroslava KAŠPAROVÁ, *Dílo španělského jezuita Juana Alfonse de Polanco v českém překladu z roku 1639*, in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska — Lidé okolo knih*. Sborník z 13. odborné konference Olomouc, 23.–24. listopadu 2004, Brno 2005, s. 109–118.

14 *Přední křesťanského člověka starost, to jest časná a blízká příprava k dobré smrti, k tomu způsob a hotovost umírání a skonání, na příklad Ježíše Krista, pána našeho a zivotův [!] jiných svatých; z latinského jazyku přeložená a všem k následování předložena*, Praha 1644, v Impresii akademické, Knihopis K15668 [dále jen *Přední starost*]. V Knihopisu je (podle J. Jungmanna) uveden jako překladatel jezuita Jiří Ferus. Tento text vydal M. SLÁDEK (ed.), *Vítř jest život člověka*, s. 280–286.

*Solamen aegrotantium aneb Duchovní těšení všem lidem stonajícím*¹⁵ (1674)
*Zdravý pramen přejšící se k životu věčnému*¹⁶ (1678, respektive 1693)

I když tato sonda obsahuje celkem pět knih, počet textů věnovaných problematice odsouzců k smrti je menší, jsou vlastně jen tři. První se v různých variantách objevuje celkem ve čtyřech knihách. Spisy *Přední starost* a *Rukověť* mají v kapitole věnované smrti na popravišti téměř stejné texty, které se liší jen drobně v některých formulacích. V obou případech nesou název „Krátké napomenutí a správa, jak se má s popravci, pro jich zlé chování a přečinění na smrt odsouzenými, jednatí“.¹⁷ Další variantu tohoto textu obsahuje i *Zdravý pramen*, zde příslušná kapitola nese název „Zpráva, jak se má s vězňemi na smrt odsouzenými jednatí“.¹⁸ Struktura uvedené kapitoly je stejná jako v *Rukověti* a *Přední starosti*, ale text je zde podstatně rozšířen o několik modliteb a návodů na utěšování odsouzců. Obdoba uvedeného textu se nalézá také v *Solamen aegrotantium*, má název „Krátké ponavržení, kterak se má zacházeti s vězňemi a s těmi, jenž od vrchnosti pro těžké přestoupení k smrti odsouzení bývají“.¹⁹ Zde autor s původním textem pracoval tvůrčím způsobem, pozměňoval jej, zavědł jiné řazení jeho tematických okruhů a současně ho místy i rozšířil.

Druhým textem věnovaným přípravě na smrt na popravišti v této sondě je latinské pojednání, které bylo v roce 1693 vloženo do druhého vydání spisku *Zdravý pramen* (a které se pak vyskytuje i v dalších vydáních této knihy z 18. století). Jedná se o ka-

-
- 15 *Solamen aegrotantium aneb Duchovní těšení všem lidem stonajícím, též velebným pánům farářům i jiným správcům duchovním, kteříž lidské duše při posledním čase sobě poručené mívají, velmi potřebné a užitečné*, Praha 1674, u Urbana Baltazara Goliáše, Knihopis K15553.
- 16 *Zdravý pramen přejšící se k životu věčnému, aneb pobožný způsob přípravy k šťastné smrti, nemocným a umírajícím k užívání velmi prospěšný a užitečný, v němž však jest velmi mnoho přepěkných modliteb, které se také od zdravých o šťastné skončení se starajících lidí kteréhokoli času spásedlně říkati mohou*, Praha 1693, v Koleji Tovaryšstva Ježíšového u S. Klimenta, Knihopis K14272. Tento spis vyšel již v roce 1678 a následně jsou doložena další čtyři vydání (1702, 1704, 1735, 1763), pro sondu užívám vydání druhé, protože v něm je do kapitoly o odsouzcích k smrti zařazen ještě další latinský text, jenž v prvním vydání chybí. Jako autor, nebo spíše kompilátor této knihy je v prvním vydání v dedikaci Václavu Bílkovi z Bílenberka uveden člen novoměstské koleje Tovaryšstva Ježíšova pod zkratkou M.ST.G., což Josef Jungmann určil jako M. Steyer (Tovaryšstva Ježíšova) — viz Josef JUNGSMANN, *Historie literatury české*, Praha 1849 (2. vyd., vydal V. V. Tomek), s. 340, č. 1590. Knihopis Šteyero-vo autorství považuje za chybné. Vedle uvedených šesti vydání Knihopis u této knihy zachycuje další dvě vydání v Čechách (1635 a 1738), ta však nejsou moc pravděpodobná. Jsou evidována pouze na základě Jungmanna bez existence výtisků, navíc neodpovídají číslování jednotlivých vydání (od roku 1702 jsou v titulu vydání číslována — třetí, čtvrté, páté a šesté). Další dvě vydání knihopis eviduje v Trnavě (1698 a 1716). Viz Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století, díl II. část VII., s. 286–288.
- 17 *Přední starost*, s. 436–454; *Rukověť*, s. 301–330 (zde je však chybné stránkování, následující strana po s. 310 je označena číslem 321, celý text má tedy 20 stran).
- 18 *Zdravý pramen*, s. 385–459.
- 19 *Solamen*, nestr., poslední kapitola.

pitolu s názvem „Practica informatio assistendi reis, cum ducuntur ad supplicium“,²⁰ která byla umístěna před výše zmíněný český text o zacházení s odsouzenými („Zpráva, jak se má s vězňemi na smrt odsouzenými jednat“). Od něj se obsahově liší. Patří do evropské katolické teologické výzbroje, říšský kurfiřt, arcibiskup a dvojnásobný biskup Johann Philipp von Schönborn jej nechal zařadit do liturgických předpisů vydaných pro své církevní obvody, pro mohučskou arcidiecézi a diecéze würzburgskou a wormskou.²¹

Třetí originální text o přístupu duchovních k odsouzeným k smrti obsahuje kniha *Farář*. Je nazván „Kapitola šestá o tom, kterak se duchovní správce chovati má k odsouzeným právně na smrt“.²² Jsou v ní převyprávěny některé zásady z příslušné kapitoly nalézající se ve zdrojové knize španělského jezuita Juana Alfonse de Polanco.²³

V uvedených kapitolách o jednání s vězni, které čeká hrdelní trest,²⁴ lze většinou rozpoznat tři typy pasáží. První typ tvoří instrukce pro duchovního, kde se vysvětluje, co vše a kdy bude třeba s odsouzeným dělat, jak se k němu má přistupovat, kněz je zde také upozorňován na možné problémy, které mohou vyvstat. Druhým typem textu jsou nejrůznější modlitby, většinou sestavené pro konkrétní situace (kupříkladu „Modlitba, kteráž se častěji s popravcem říkáti může, kdyžkoli něctco nového musí trpěti“; „Modlitba, když jde k soudcům naposledy“; „Když jemu píti dávají“).²⁵ Třetím typem textových pasáží jsou předpřipravené argumentace, návody na přesvědčování odsouzeného, například s názvem „Když vězňové na soudce naříkají“; „Slova vězňům k potěšení“,²⁶ apod. Někdy jsou takové pasáže formulované jako řeč k vězňovi ve druhé osobě, odsouzeného oslovují (například „milý příteli“, „nejmilejší“), obsahují citáty z Písma či církevních autorů, vzácně zde najdeme i krátká exempla. Uvedené typy pasáží, jež někdy bývají odlišeny velikostí či druhem písma, jsou ve studovaných kapitolách zastoupeny různě. Nejvíce prostoru vždy zabírají instrukce. Modlitby a argumentace byly překladateli a kompilátory přidávány v různém množství do textu s názvem „Krátké napomenutí a správa“, jehož varianty se vyskytují ve čtyřech našich knihách. Naopak zcela chybějí v latinském textu „Practica informatio“ zařazeném do *Zdravého pramene*.

20 *Zdravý pramen*, s. 379–385; citace z tohoto textu označují slovy (Practica informatio), aby se odlišily od českého textu v téže knize.

21 *Rituale sive Agenda ad usum Ecclesiarum Metropolitanae Moguntinae et cathedralium Herbipolensis et Wormatiensis*, Herbipoli 1671, typis Eliae Michaelis Zinck. Text je umístěn v samostatně stránkované příloze s názvem „Instructiones de recta concionandi, catechizandi et moribundos atque ad mortem condemnatos iuvandi ratione“, s. 60–63.

22 *Farář*, s. 367–402.

23 Kapitola XVIII. Quomodo adiuvandi, qui propter delicta sua damnati, a Iudicibus mortis sententiam acceperunt. Juan Alfons de POLANCO, *Methodus ad eos adiuvandos, qui moriuntur*, Dilingae 1578, apud Ioannem Mayer (2. vyd.), s. 162–191.

24 Tito odsouzení jsou ve studovaných textech pojmány velmi obecně, neřeší se jejich sociální postavení (které samozřejmě mohlo výrazně určovat jejich chování před popravou, stejně jako vztah k duchovnímu) a pochopitelně ani přečin, za který mohli být odsouzeni.

25 *Zdravý pramen*, s. 410, 414–415; *Přední starost*, s. 452.

26 *Zdravý pramen*, s. 405–406, 408–409.

Návody na jednání s odsouzcenci jsou v knihách zařazeny celkem shodně až ke konci, většinou jako poslední kapitoly, knihy jimi buď končí, nebo za nimi následují ještě nějaké přílohy. Autorství a vzájemné vztahy jednotlivých textů využitých v této sondě by jistě stály za podrobnější literárněhistorický výzkum. To však nedovoluje vymezený prostor pro tuto studii a navíc pro historický pohled není tato problematika klíčová. S texty sondy tato studie pracuje jako s historickým pramenem, jenž může přiblížit přístup katolické církve k nelehkému úkolu dosáhnout spásy duše u těžkých hříšníků, a to v omezeném čase. Jedná se o texty, které kolovaly katolickou Evropou a které k dané problematice zaujímaly velmi podobná, v mnoha případech přímo shodná stanoviska. Samozřejmě jde o normativní prameny, jež sice nezachycovaly běžnou praxi, ale nepochybně jí byly inspirovány a svým způsobem ji odrážely.

Zůstává otázkou, komu byly tyto texty v knihách „ars moriendi“ vlastně určeny. Na první pohled je zřejmé, že jejich adresáty měli být kněží. Jen ti mohli člověka odsouzeného k trestu smrti podle svých požadavků navštěvovat a jen jim náleželo místo po jeho boku při poslední cestě na popraviště. Na druhé straně však tyto návody pro katolické duchovní tvoří samostatné kapitoly v příručkách, jež měly sloužit jako jakési průvodce procesem umírání pro těžce nemocné a pro lidi z jejich okolí, kteří o ně pečovali. Pasáže o duchovní přípravě odsouzcenců k smrti k takové praktické domácí přípravě pochopitelně nepatří. Důvodem jejich zařazení do knih o umění umírat mohla být snaha o úplnost. Tedy potřeba vedle přípravy na přirozenou smrt, při níž hráli významnou roli laici, postihnout i problematiku smrti jako trestu, kde bylo klíčové postavení vyhrazeno duchovním. Aby tyto pasáže korespondovaly s ostatním textem knih, do kterých byly vloženy, jsou (až na jeden případ) přeloženy do národního jazyka. Jejich adresátem tedy nejsou jen kněží, kteří se podle nich měli chovat (a kteří mohli samozřejmě využívat i různé latinské texty na toto téma), nýbrž také laičtí věřící. Ti se tak mohli seznámit i se situacemi, do kterých se většina z nich nikdy nedostala. Předpokládané „doplňkové“ roli oněch návodů na zacházení s odsouzcenci v knihách „ars moriendi“ nasvědčuje skutečnost, že do nich byly zařazovány spíš výjimečně. Tato sonda do jazykově českých katolických návodů na dobrou smrt ze 17. století ukazuje, že takové texty nebyly příliš rozšířené — vždýt jeden text byl (v určitých obměnách a variacích) využit ve čtyřech obsahově a i autorsky odlišných knihách.

Jistě není překvapivé, že většina příruček k umění umírat, které byly zařazeny této sondy, je spjata s jezuitským prostředím. Buď v něm přímo vznikly (*Farář*), nebo byly jezuité přeloženy (*Přední starost, Zdravý pramen*), případně vytištěny v jejich pražské akademické tiskárně (*Rukověť, Přední starost, Zdravý pramen*). Jezuitský řád se doprovázení odsouzcenců na smrt věnoval v rámci svého šíření a upevňování katolické víry systematicky a cílevědomě. Jezuitské kněze k tomu nevedla jen snaha o spásu hříšnickovy duše (i když ta byla samozřejmě ve středu jejich zájmu), ale také potřeba ostentativně konat skutky křesťanského milosrdenství a v neposlední řadě i možnost veřejně prezentovat svůj řád. Pokud se podařilo zapůsobit na zatvrzelého hříšníka a přimět jej k lítosti a zbožnému chování na samém prahu smrti (nebo v případě protestantů či židů je obrátit ke katolické víře), znamenalo to pro Tovaryšstvo nesporný propagační

úspěch.²⁷ Samozřejmě vedle jezuitů mohli odsouzence připravovat na smrt i kněží jiných řádů, stejně jako příslušníci farního kléru. Návody na zacházení s delikventy, které budou v následujícím textu sledovány, výslovně postavení duchovního neřeší, ale zdá se, že počítají spíše s farním klérem. Duchovní je v nich nejčastěji označován jako duchovní správce, v menší míře se setkáme i s termíny farář, zpovědník, kněz, v latinském textu se užívá termín sacerdos.

V následujícím pohledu na instrukce určené kněžím, jejichž úkolem byla duchovní péče o odsouzené, jsou v zájmu přehlednosti názory obsažené v této sondě seřazeny do několika tematických okruhů. Nejprve se budeme zabývat problémem, jak mohl kněz získat důvěru uvězněného zločince. Dále probereme vlastní duchovní přípravu na smrt, k níž mělo docházet během kněžových návštěv delikventa v žaláři. Pohlédneme také na případy, kdy vězeň nabízenou možnost spásy duše odmítl. Poté s odsouzeným a s jeho duchovním doprovodem projdeme cestu na popraviště a budeme sledovat dění těsně před exekucí a po ní. A konečně se zaměříme na otázku, jakými světskými záležitostmi se měl odsouzený i kněz zabývat.

SNAHA ZÍSKAT DŮVĚRU ODSOUZENÉHO

Ve studovaných návodech na zacházení s odsouzenými se většinou setkáváme s myšlenkou, že navštěvování a těšení vězňů a jejich obdarovávání almužnou patří ke skutkům křesťanského milosrdenství. Pro kněze však měly být tyto návštěvy také cestou, jak si získat vězňovu důvěru. V ideálním případě by měl navštěvovat zločince ještě před vynesením rozsudku, nosit mu přilepšený jídlo a pití, případně i jinou almužnu, a nabídnout mu duchovní podporu. Proto se v některých textech doporučuje, aby se duchovní průběžně zajímal o vězně a věnoval svou pozornost zvláště těm, u kterých je pravděpodobné vynesení hrdelního trestu.²⁸ Pokud by takového člověka navštívil až po vynesení rozsudku, získával by jeho důvěru obtížněji, případně by se tento člověk mohl úplně zatvrdit a kněze odmítnout.²⁹ Dosud neodsouzeného vězně má kněz utěšovat, má projevovat soucit s jeho situací, současně má zjistit jeho vyznání. Úkolem duchovního je cvičit vězně v pravé víře a vést jej k trpělivosti, křesťanským ctnostem a k pokání za jeho skutky.³⁰ Pokud však trvají výslechy a delikvent je vystaven útrpnému právu, nedoporučuje se, aby kněz přijal jeho zpověď — jistě proto, aby dotyčný neměl po svém odsouzení pocit, že duchovní porušil zpovědní tajemství a přitížil mu.³¹ Toto omezení ovšem neplatí v případě, že se vězeň ocitl v nebezpečí života (onemocněním nebo v důsledku tortury).

27 K doprovázení odsouzených k smrti na popraviště jezuitů v Čechách a k širšímu kontextu této řádové praxe viz Gernot HEISS, *Auf der „Schaubühne des Todes“*. *Der priesterliche Beistand für Delinquenten bei öffentlichen Hinrichtungen*, in: Petronilla Čemus (ed.), *Bohemia Jesuitica 1556–2006 I*, Praha 2010, s. 395–404.

28 *Solamen*, nestr., kap. „Krátké ponavržení“, § 1.1; *Farář*, s. 369.

29 *Farář*, s. 368–369.

30 *Rukověť*, s. 303; *Přední starost*, s. 437.

31 *Zdravý pramen*, s. 386–387.

Všechny texty v této sondě shodně upozorňují na zásadu, že kněz nesmí být tím, kdo odsouzeného seznámí s jeho osudem.³² To má udělat soudce, rychtář nebo žalářník; kněz má vystupovat jako posila, jako duchovní podpora, a proto nemůže být poslem té nejhorší zprávy, jakou vůbec může vězeň dostat. Dokonce by ho neměl na takovou možnost ani předem upozorňovat, protože by ho mohl předčasně uvést v zoufalství.³³ Po vynesení hrdelního verdiktu pak duchovnímu začíná hlavní práce.

DUCHOVNÍ PŘÍPRAVA NA POPRAVU

Kněz rozhodně neměl snadný úkol. I když se mu podařilo získat vězňovu důvěru a snad i náklonnost, musel jej dovést až k dobré smrti na popravním lešení. A pro tu platila stejná pravidla, jaká bylo třeba dodržet u ostatních umírajících. Hlavní a pro raný novověk zásadní podmínka, totiž celoživotní průběžná příprava na smrt, nepřicházela u většiny odsouzených v úvahu. Naše texty s takovou možností vůbec nepočítají, mlčky se v nich předpokládá, že odsouzenec je zatvrzelým zločincem, jehož dosavadní život je plný těžkých hříchů. Nezbyvalo tedy než využít všech možností předsmrtného úsilí o spásu, jaké byly doporučovány umírajícím na nějakou nemoc: smíření se se svým osudem (v případě odsouzeného tedy přijetí smrti na popravě jako cesty ke spáse), hluboká lítost nad spáchanými skutky, upřímné pokání, úplné obrácení se k Bohu. To vše pak měl doprovázet zápas s ďábelskými nástrahami a pokušeními. A patřilo k tomu samozřejmě také přijetí svátostí, stejně jako uspořádání světských záležitostí.

Duchovní musel při své první návštěvě delikventa po vynesení rozsudku nejprve bojovat s jeho hrůzou z nadcházející smrti. Měl jeho pozornost především obrátit k posmrtnému osudu duše a v této souvislosti mohl jeho odsouzení interpretovat jako boží milost: Bůh jej prostřednictvím uvěznění a trestu smrti odvrací od páčání dalších těžkých hříchů, vlastně mu tím nabízí cestu ke spáse.³⁴ To je ještě umocněné skutečností, že zločinec nezemřel jako mnozí jiní při páčání svých hanebných skutků (tak by jeho duše byla na věky zatracena), ale dostal od Boha čas a možnost, aby pomocí pokání „stezkou nejbližší k životu věčnému přišel, což sotva jednomu neb druhému ze sta tisíc propůjčeno bývá“.³⁵ Trest smrti nahlížený touto optikou se pro odsouzence měl stát přijatelnějším, zvláště když si duchovní dokázal poradit s jeho nesouhlasem.

Ve studovaných textech najdeme návrhy odpovědí na možné námitky vězně proti jeho situaci. Například pokud by si stěžoval, že má na pokání příliš málo času, mělo se mu odpovědět, že boží milost nezávisí na čase, ale na opravdovosti pokání.³⁶ Na námitku odsouzeného, že by se jistě polepšil, kdyby mu byl dopřán delší život, má kněz odpovědět, že předsevzetí polepšit se je chvályhodné, ale že Bůh nejlépe ví, zda

32 Farář, s. 370–372; Rukověť, s. 303; Přední starost, s. 438; Solamen, nestr., kap. „Krátké ponavržení“, § 1.; Zdravý pramen, s. 379 (Practica informatio); tamtéž, s. 386.

33 Farář, s. 370.

34 Rukověť, s. 305; Solamen, nestr., kap. „Krátké ponavržení“, § 1. 4.

35 Farář, s. 374.

36 Kupř. Rukověť, s. 305.

by takové předsevzetí splnil, a nechce jej uvádět v další pokušení.³⁷ Pokud si vězeň stěžuje, že on musí zemřít a jiní stejní či horší zločinci nikoliv, má mu kněz říci, že se má starat o sebe, nemá být mstivý a že konečně Bůh potrestá každého, kdo se nekaje, když už ne na zemi, pak zcela jistě na věčnosti.³⁸ Podobně si měl kněz poradit s řadou dalších námitek. Současně by měl odsouzenému vysvětlit, že nadcházející poprava je mnohem výhodnějším, lehčím a kratším odchodem z pozemského života, než jaký musejí snášet mnozí nemocní, kteří umírají dlouze a ve velkém utrpení.³⁹ Jeho výhodou z hlediska spásy také má být skutečnost, že nemá rozum zakalený chorobou a útrapami a že až do poslední chvíle zůstane při jasném vědomí, takže se může bez problémů kát, modlit i rozjímat. A nehrozí mu náhlá smrt bez přípravy a svátostí.⁴⁰ Duchovní také mohl poukazovat na negativa pozemského života a vyzdvihoval život věčný; to je argumentace, kterou běžně užívala pojednání o přípravě na smrt ve snaze zmenšit u věřících strach ze smrti.⁴¹

Součástí smiřování vězně s jeho údělem mají být hovory či čtení o velkých křesťanských vzorech — o Kristovi s jeho obětí pro lidstvo a o četných mučednících, kteří podstoupili smrt mnohdy mnohem horší, než jaká čeká odsouzeného.⁴² Ostatně i duše v pekelných plamenech by na sebe rády vzaly odsouzenecovo pozemské utrpení při popravě, kdyby jim pomohlo ukončit trápení věčná.⁴³ V našich textech bývá také zmiňován lotr ukřižovaný po Kristově pravici, ten však není příkladem utrpení, nýbrž Kristovy milosrdnosti a velkorysosti: „Nebo lotru na kříži, ač pozdě kajícimu, nic nepřekáželo s Kristem Pánem do ráje přímo jíti...“⁴⁴ Svatý Dismas jako patron zločinců odsouzených k smrti jim měl přinášet naději na spasení, samozřejmě za podmínky, že jejich kajícnost bude hluboká a opravdová. Kult „dobrého lotra“ se ostatně vázal i k samým popravním místům. Například při cestě na pražské popraviště umístěné na okraji dnešního Žižkova za hradbami Nového Města pražského se nalézala kaple sv. Dismase. Podle fundace z počátku 18. století zde kněz z novoměstského kapucínského kláštera sloužil mši každý pátek ráno a mimo to zde byla sloužena další zádušní mše v den poprav katolického křesťana na Šibeničním vršku. Mohly se zde též zastavovat průvody s odsouzencem směřující na popraviště ke krátké modlitbě.⁴⁵

37 *Zdravý pramen*, s. 388.

38 *Přední starost*, s. 443.

39 *Zdravý pramen*, s. 389.

40 *Farář*, 375–376.

41 J. MIKULEC, *Náboženský život*, s. 214–215.

42 Rozsáhlou pasáž na toto téma obsahuje *Zdravý pramen*, kde je — vedle příběhu Ježíše Krista — ve stručnosti uvedeno přes dvacet případů mučednictví, poněkud z raných křesťanských dob. Viz *Zdravý pramen*, s. 390–394.

43 *Solamen*, nestr., kap. „Krátké ponavržení“, § 1. 5; *Rukověť*, s. 308.

44 *Solamen*, nestr., kap. „Krátké ponavržení“, § 1. 6.

45 Karel NAVRÁTIL, *Paměti hlavního kostela farního, fary a školy sv. Jindřicha a sv. Kunhuty v Novém Městě pražském*, Praha 1869, s. 215–216; František EKERT, *Posvátná místa královského hlavního města Prahy. Dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch, klášterů i jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v hlavním městě království Českého II*, Praha 1884, s. 514–515; Miroslav ČVANČARA, *Kaple zasvěcené smrti, Žižkovské listy*. Časopis Klubu přátel Žižkova 18, 2015, č. 59, s. 5–12.

Pokud jde o ďábelské svody a úklady, jsou jimi veškeré podněty, které odsouzeného odvádějí od zbožného rozjímání, pokání a vůbec od celé duchovní přípravy. Může jít například o časté návštěvy manželky a dětí (proto je naše texty doporučují omezit), o vzpomínky na rodiče a přátele nebo o myšlenky na majetek.⁴⁶ Ďábelským svodem může být také nadměrná konzumace alkoholu před popravou, ten mohl být odsouzení podán, aby otupil jeho strach z exekuce.⁴⁷ V takovém případě měl kněz dohlédnout, aby mu víno nezatemnilo rozum, z hlediska spásy duše bylo totiž považováno za nezbytné, aby popravený podstoupil smrt s jasným vědomím: „Nebo podvodný ten pekelný duch toho povědom jest, že mnoho na tom záleží, aby někdo s dobrou a rozvážlivou myslí smrt podnikl, poněvadž ví, že na tom spasení duše i zatracení věčné postaveno jest.“⁴⁸ Za úklad zlého ducha nebo alespoň za výrazné narušení odsouzenčovy cesty ke smíření se s popravou lze považovat také jeho obavy z dehonestace. Smrt na popravišti mohli především lidé vyšší společenské úrovně vnímat jako velmi silné zneuctění vlastní osoby i celé rodiny. Naše texty s tím počítají a nabízejí knězi protiargumentaci. Spočívá například v názoru, že je lépe být zahanben před několika lidmi krátkou chvílí, než před Bohem, anděly a nebem celou věčnost. Ostatně Bůh nehledí na to, jak poctivě nebo nepoctivě člověk zemřel, ale na to, zda zemřel dobře a křesťansky nebo špatně a pohansky. Navíc „křesťané dobří a rozumní více litují popravce, však trpělivého a k smrti dobře zhotoveného, a Bohu se za něho modlí, než aby se z jeho trestání radovali.“⁴⁹

Jiným druhem ďábelského pokušení je odsouzenčova zahořklost či přímo nenávisť vůči těm, kdo jej do jeho situace dostali, tedy vůči žalobcům, soudcům, svědkům. Mezi zásady dobré smrti patří i odpuštění nepřátelům a kněz měl svého svěřence napomínat, aby se těchto pocitů vyvaroval.⁵⁰ Mohl ho také upozornit, že vše je boží vůle, že Bůh jej prostřednictvím „časné“ smrti uchrání od smrti věčné. Proto má srovnat svou vůli s Bohem, a to i v případě, že by byl nevinný.⁵¹ Vedle odpuštění nepřátelům měl být odsouzenec také napomenut, aby včas přiznal křivá obvinění jiných lidí, kterých se mohl dopustit před soudci ze zlé vůle nebo pod vlivem utrpení při tortuře.⁵²

Zmíněnou otázku viny a nevinu naše instrukce pro zacházení s odsouzenými jinak příliš neřeší. Katoličtí duchovní vystupovali jako součást konsolidované společnosti, v níž platí právo, autoři studovaných textů tedy automaticky předpokládali, že rozsudek je spravedlivý. Nicméně při rozhovoru s knězem mohl odsouzenec vyslovit přesvědčení o své nevině. V takovém případě ho má duchovní ubezpečit, že pokud je nevinný, je to pro něj ještě lepší, protože je podobnější Kristu, který také zemřel na popravišti bez viny. Ostatně, i když je nevinný ve věci, za níž byl odsouzen, jistě se v životě dopustil tisíců hříchů, za které vinu nese.⁵³ Otázkou nevinně odsouzených

46 Tamtéž, s. 385.

47 *Zdravý pramen*, s. 383–384 (Practica informatio).

48 *Farář*, s. 386.

49 *Rukověť*, s. 309.

50 *Zdravý pramen*, s. 405–407.

51 Tamtéž, s. 389; *Solamen*, nestr., kap. „Krátké ponavržení“, § 1. 6.

52 *Přední starost*, s. 449; *Farář*, s. 389–390.

53 *Zdravý pramen*, s. 404.

k smrti se zabýval ve své výše zmíněné knize Robert Bellarmino. Uvedl, že pokud je člověk nespravedlivě popraven a před tím odpustil těm, kdo jej do takové situace dostali, stal se skutečným následovníkem Krista.⁵⁴

Významnou podmínkou pro dosažení dobré smrti bylo u nemocných a umírajících přijetí svátostí. V textech naší sondy se u odsouzených k smrti nehovoří o posledním pomazání, tato svátost jim neměla být udělována, byla vyhrazena jen nemocným lidem. V *Rituale Pragense* z roku 1640 je nařízeno, že poslední pomazání se nemá udělovat vojákům jdoucím do bitvy, námořníkům a poutníkům vystaveným nebezpečí a vedle dětí, které z toho ještě nemají rozum, také ani zločincům odsouzeným k nejvyššímu trestu.⁵⁵ Takže na cestu do posmrtného života mohli být odsouzenci vybaveni jen přijímáním nejsvětější svátosti oltářní, jež následovalo po svátosti pokání, tedy po zpovědi. V našich textech je pochopitelně na zpověď a na opravdové pokání za spáchané hříchy položen velký důraz. V den, kdy se zločinec dozví rozsudek, by jej měl kněz začít připravovat na generální zpověď, po jejím vyslechnutí mu měl dát rozehřešení. Před zpovědí by ho ale měl ubezpečit, že zpovědní tajemství je neporušitelné a že nic z toho, co při zpovědi prozradí o svých hříších, se nedostane k cizím uším.⁵⁶ Takové nabádání vycházelo z teze, že nedokonalá zpověď nemá žádný účinek a že se vězeň nesmí bát sdělit knězi i to, co zamlčel před soudem. Přijímání nejsvětější svátosti se mělo uskutečnit většinou den před popravou (nejpozději několik hodin před exekucí) a kněz měl požádat žalárníky, aby v tento den již odsouzeného nenechali rozptylovat množstvím návštěv. Svůj zbývající čas by měl vyplnit posloucháním nebo četbou vhodných textů o utrpení Krista, modlitbami a rozjímáním.⁵⁷

ZACHÁZENÍ SE ZATVRZELÝMI

Naše texty většinou nepočítají s možností, že odsouzenec odmítne nabídnutou cestu ke spáse duše. Výjimkou je kniha *Farář*, v jejíž kapitole o přípravě odsouzenců na smrt je zařazena i pasáž s názvem „Jakého prostředku správce duchovní užívati má, když na smrt odsouzený k pokání svatému přistoupeni nechce?“⁵⁸ Takový člověk „zavtrdivše srdce své“ se nechce vyzpovídat a nedbá na spasení duše. Knězi se v tomto případě doporučuje kombinace vlídného přemlouvání a vysvětlování s přísností a ostrými slovy („Ó zlý, bezbožný a neustupný člověče, který sobě tak lehce vážíš spasení duše své... Jdi tedy nešťastný a zlořečený člověče od tváří lidské, ješto nejsi hoden, aby tebe země nositi měla...“).⁵⁹ Další možností je využít jiného vězně, nejlépe takového,

54 R. BELLARMINO, *Umění křesťanské*, s. 378.

55 „Non ministretur etiam praelium inituris, aut navigationem, aut peregrinationem, aut alia pericula subituris, aut reis ultimo supplicio mox afficiendis, aut pueris rationis usum non habentibus“ — *Rituale Pragense ad usum Romanum accommodatum*, Pragae 1642, typis Archiepiscopalis seminarii per Zachariam Acsamitek, s. 92.

56 *Zdravý pramen*, s. 379 (Practica informatio); *Rukověť*, s. 322–323.

57 *Přední starost*, s. 448–449.

58 *Farář*, s. 394–402.

59 Tamtéž, s. 395.

jenž je také odsouzený k smrti, ale již se podrobil Bohu. Duchovní jej může instruovat, jakými slovy má na zatvrzelce působit. Pokud ani to nepomůže, má kněz dále do-tyčného přemlouvat, má mu vykládat o dobrovolném utrpení Krista a mučedníků. Dalším postupem jsou modlitby kněze a „přítomných“, tedy celého osazenstva žaláře, v nichž prosí Boha, aby tohoto člověka osvětil a obměkčil.

Zásadou, kterou se má kněz v těchto případech řídit, je nenechat se odradit a znovu a znovu se pokoušet zachránit zločincovu duši. Má zkoušet ho přemluvit alespoň k vyznání hříchů. I když ho zločinec stále odmítá, nesmí přestávat, má odsouzence doprovázet i na popraviště a i tam se ještě pokoušet o jeho obrácení, i kdyby „také musel na žebřík za ním správce duchovní vstoupiti a vzhůru poněkud vylezti, napomínajíc ho vždy k pokání svatému, předstírajíc jemu vždy před oči myslí jeho, že v tak kratičkém času věčného spasení duši své zejskati může“.⁶⁰ Pokud i teď zatvrzelce zůstává zatvrzelcem, duchovní mu má sdělit, že se po jeho smrti stejně za jeho spasení i s přítomnými lidmi pomodlí. Kdyby nakonec delikvent podlehl tomuto naléhání a dal najevo ochotu k pokání, může jej na popravišti vyzpovídat a dát mu rozhřešení.

CESTA NA SMRT A EXEKUCE

Vraťme se však k odsouzenecům, kteří se chopili knězem nabízené naděje ve věčný život a chovali se podle jeho návodu. Duchovní je samozřejmě doprovázel na popraviště. Při vyvádění ze žaláře byla doporučována krátká modlitba kněze s odsouzeným, ten měl také požádat přítomné o podporu své duše a poprosit za odpuštění, pokud někoho z nich rozhněval.⁶¹ Při cestě na popravni místo měl být odsouzenec napomenut, aby se nedíval po lidech, aby nezdravil případné známé, nýbrž aby hleděl na krucifix, který by měl mít v rukou. Pokud byly jeho ruce svázané za zády, měl krucifix před jeho tváří držet kněz. Zločinec mohl líbat Kristovy rány a měl být při své poslední cestě pohřížen do modliteb, které mu případně kněz předříkával.⁶²

Již zde padla zmínka o motivu mučednictví Krista jako útěchy pro odsouzence. Při cestě na popraviště měl kněz s tímto motivem dále pracovat — delikvent mohl získat pocit skutečného následování Páně. Kristův úděl mu měl být připomínán v modlitbách nebo promluvách duchovního ve všech okamžicích, které se nějakým způsobem podobaly Kristovu odsouzení, cestě na Golgotu a ukřižování. Již poslední odsouzen-covo jídlo mělo odkazovat k poslední večeři. Kristovy osudy měly být připomínány při vyvedení ze žaláře, při předvedení před soudce, při případném postavení na pranýř, při vlastní cestě na popraviště, při svlékání šatů na popravišti, při svazování, při napití „na kuráž“ apod.⁶³ Opět zde byly adaptovány běžné zásady doporučeného chování

60 Tamtéž, s. 401.

61 *Přední starost*, s. 449.

62 *Zdravý pramen*, s. 384 (Practica informatio); *Solamen*, nestr., kap. „Krátké ponavržení“, § 2.2; *Farář*, 387–388.

63 Podrobně především *Zdravý pramen*, s. 410–451; *Solamen*, nestr., kap. „Krátké ponavržení“, § 2.2; *Přední starost*, s. 450–451.

z textů učících umírat dobrou smrtí na specifický případ popravu. Kristus se svým utrpením měl být vzorem pro každého umírajícího.⁶⁴

Před vyvedením ze žaláře, ale někdy také přímo na popravišti, mohl být odsouzený úřední osobou tázán, zda si stojí za tím, co vypověděl proti svým společníkům. Tak to předepisuje josefínský hrdelní řád.⁶⁵ Knězi návody na zacházení s delikventy dávají na popravním místě podobný úkol, který však nebyl důležitý z hlediska práva, nýbrž měl význam pro spásu zločincovy duše. Kněz se měl zeptat odsouzeného, zda opravdu nemá na svědomí již nic než to, co vyznal při zpovědi. Pokud bylo třeba, měl ho na místě znovu vyzpovídat a dát mu rozhřešení. K tomu stačilo, aby oba poklekli a přítomní lidé dostatečně poodstoupili.⁶⁶ Současně duchovní mohl delikventa opět vyzvat, aby na prahu věčnosti přiznal křivá obvinění. Pokud si to vězeň přál, měl mít možnost požádat přítomné o modlitby za svou duši.⁶⁷

Pro vlastní popravu jsou doporučeni jen velmi obecná, protože autoři nemohli řešit konkrétní způsob usmrcení. Odsouzenec by měl políbit krucifix a kat se ujmout své práce. Poslední slova jsou odsouzeneci doporučována různě — modlitba Otčenáše, vyslovení jmen Ježíše a Marie, vzývání Nejsvětější Trojice.

Po popravě se kněz mohl — stejně jako při úmrtí jakéhokoliv jiného křesťana — modlit *commendatio animae*, soubor modliteb odevzdávajících duši zesnulého do božích rukou. Bylo mu také doporučováno, aby vyzval přítomné ke společným modlitbám Otčenáše, Zdrávasu a Věřím v Boha.⁶⁸ Poté mohl využít výchovný rozměr popravu a krátce k přihlížejícím promluvit o nebezpečí hříšného života, který dovedl odsouzence až na popravní lešení. Pokud to bylo možné, mohl se pak účastnit pohřbu popraveného, což byl z náboženského hlediska prospěšný akt křesťanského milosrdenství.⁶⁹

SVĚTSKÉ ZÁLEŽITOSTI

V knihách typu „ars moriendi“ hrály při přípravě na smrt určitou roli také světské motivy. V našich návodech na zacházení s odsouzenci k smrti působily některé z nich

64 Na tom ostatně byla založena i spiritualita náboženských bratrstev s patrociniem Smrtebných úzkostí Kristových, která jako tzv. coety zakládal a šířil jezuitský řád. Srov. Jiří MIKULEC, *Náboženská bratrstva — institucionalizovaná zbožnost i smrt*, in: Martin Holý — Jiří Mikulec (edd.), *Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku*, Praha 2007, s. 163–186.

65 Ondřej KOUPIL — Marcela KOUPILOVÁ — Karel MALÝ — Jiří ŠOUŠA — Jiří ŠOUŠA jr. — Jana VOJTÍŠKOVÁ — Klára WOITSCHOVÁ (edd.), *Prameny k dějinám trestního práva v českých zemích v období absolutismu. Chrestomatie 1., Druhá polovina 17. a počátek 18. století*, Praha 2018, s. 325.

66 Setkáme se i s názorem, že ke zpovědi a rozhřešení na popravišti má dojít i tehdy, když již odsouzený nemá na svědomí nic nepřiznaného; v takovém případě má zopakovat své hříchy z předchozí zpovědi. Viz *Zdravý pramen*, s. 383 (Practica informatio).

67 *Farář*, s. 394.

68 *Solamen*, nestr., kap. „Krátké ponavržení“, § 2.2; *Rukověť*, s. 329–330.

69 *Zdravý pramen*, s. 455–456.

spíš rušivě. Tak například se dočítáme, že návštěvy manželky, dětí, rodičů a přátel jsou spíše negativní, protože odsouzenec rozptýlí a odvedou od hlubokého soustředění na náboženské záležitosti, které je pro jeho přípravu na smrt klíčové. Zatímco pro dobrou smrt na lůžku bylo rozloučení se nemocného s blízkými důležité, dobrá smrt na popravišti takové loučení spíše nedoporučovala. Ze vztahových otázek se — stejně jako u umírajících v důsledku nemoci — před popravou nejvíce řešilo výše zmíněné odpuštění nepřátelům.

Existují však některé další světské záležitosti, které bylo i při přípravě na smrt z rukou kata třeba vzít v úvahu. Především se jednalo o vyřízení majetkových otázek. V obvyklém „ars moriendi“ se umírajícímu doporučuje včas vypracovat testament, v případě vězňů čekajících na popravu zřejmě nebyla písemná poslední vůle příliš obvyklá, ale i tak se setkáme s doporučením nechat vězně takové pořízení udělat, pokud o to stojí.⁷⁰ Dále se jedná o věci, které odsouzenec v žaláři užíval, především o oblečení. Mají-li jeho svršky nějakou cenu, bude pro něj nejprospěšnější, když je rozdá chudým a potřebným.⁷¹ A poslední z těchto světských záležitostí jsou dluhy. Duchovní by měl od delikventa zjistit, zda není zadlužen, a pokud ano, zda je schopen své závazky uhradit. A zda má na paměti napravení újmy, kterou spáchal krádežemi a jinými skutky.⁷²

Mezi světské záležitosti můžeme zařadit i některé instrukce směřující přímo na kněze. Jedná se především o realistické upozornění na nutnost dbát o vlastní bezpečí. Kněz by neměl k odsouzenému přistupovat příliš blízko, ten by měl mít raději svázané ruce. Protože i když jsou vězňové zdánlivě smířeni se smrtí, „mnohdykrát nenadálou pošetilostí na smrt již ortelovaní tak zapálení bývají, že sami sobě hrdlo odnítí chtějí, a na přítomné se sápadají, a čímkoliv zapopadnou házejí“.⁷³ Toto svazování se ovšem netýká osob „starožitého rodu“ a těch, kdo nepochybně projevují pokoru a bolest.

Druhé upozornění kněze, které se ve studovaných textech objevuje, vychází ze snahy, aby se duchovní na veřejnosti nezdiskreditoval tím, že by se snažil popravu urychlit. Mohl by tak činit i v dobrém úmyslu, jsa přesvědčen, že odsouzenec je již na smrt dokonale připraven. Nemá ho proto například na cestě na popraviště napomínat, aby šel rychleji. Při zpovědi na popravišti, kterou provádějí vkleče, nemá vstát jako první a ani nemá přikazovat odsouzenici, aby již povstal.⁷⁴ Nesmí také nabádat kata a jeho pacholky, aby již s popravou začali, protože delikvent je už na smrt připraven. Velkého hříchu, jenž by měl za následek nezpůsobnost vykonávat kněžský úřad, by se duchovní dopustil, kdyby odsouzenec nabádal: „Směle po řebřice nohy stavěj, hlavu do provazu sám vstrč, a sebou sám s řebříku dolů vrz, neb jak oči zavřeš, věčná radost tebe přijme a obveselí.“⁷⁵

70 Farář, s. 388.

71 Tamtéž, s. 388–389.

72 *Zdravý pramen*, s. 381 (Practica informatio).

73 Farář, s. 391.

74 *Zdravý pramen*, s. 384–385 (Practica informatio).

75 Farář, s. 387.

ZÁVĚREM

Ze studovaných návodů na zacházení s odsouzcenci k smrti je dobře patrné, jak barokní katolická církev modifikovala obvyklé zásady dobré smrti pro popravu. Stejně jako v případě nemocných i zde byla hlavním cílem spása duše odsouzeného zločince. K ní směřovaly instrukce pro kněze, kteří měli doprovázet odsouzené jejich posledními dny a hodinami.

U zločince se sice nepočítalo s celoživotní přípravou na „dobrou smrt“, jak ji doporučovala raně novověká literatura „ars moriendi“, na tu ale katolické prostředí zřejmě příliš nespolehalo ani u většiny křesťanů, kteří měli zemřít přirozenou smrtí (alespoň podle délky a podrobnosti textů popisujících v knihách o umění umírat správné prožití posledních dnů a hodin). Příprava odsouzence na přechod ze života „časného“ do života věčného tedy do značné míry korespondovala s přípravou těžce nemocného a umírajícího člověka. V obou případech bylo důležité přijmout svátosti — v případě odsouzcenců pouze *viaticum* spočívající ve zpovědi a nejsvětější svátosti oltářní. Naprosto shodný byl u přirozeného umírání i u smrti na popravišti vzor Krista, jeho utrpení i smrtelných úzkostí. U „popravců“ měl tento vzor větší sílu v tom, že bylo možné poukazovat na podobnost cesty na smrt, kterou vykonal Kristus, s poslední cestou odsouzeného. V obou případech se samozřejmě také upozorňovalo na Kristovu dobrovolnou obět a jeho vykupitelskou roli. Umírající v kruhu rodiny, stejně jako člověk jdoucí na popraviště, byli shodně vybízeni k tomu, aby uspořádali své záležitosti, odpustili nepřátelům a svůj úděl přijali pokorně a smířeně. „Ars moriendi“ určené běžným umírajícím doporučuje hlubokou a opravdovou lítost nad spáchanými hříchy, což je také velmi důležitý motiv v textech pro jednání s odsouzcenci. Těm mohl posloužit jako příklad hlubokého pokání vedoucího ke spáse „dobrý lotr“ po pravici Páně, svatý Dismas. A samozřejmě v přípravě na smrt přirozenou i na tu z rukou kata hrálo významnou roli odolávání ďábelským svodům.

Pokud delikvent s duchovním spolupracoval, nejen že v intencích dobového náboženského myšlení dosáhl velké naděje na spasení duše, ale činnost kněze přinášela ještě dva další, řekněme vedlejší produkty. Duchovní útěcha především dodávala vězni v období mezi vynesením rozsudku a exekucí možnost uklidnění, naděje a snad i určité vyrovnanosti. Na počátku textu o přípravě odsouzcenců na smrt v knize *Farář* vysvětlil jeho vydavatel, chrudimský vikář Rehoř František Čichovský, že úlohou duchovního je pomoci odsouzenému, „aby dobromyslně smrt, které se od přirození jeden každý životčích bojí a vystříhá, právem usouzenou podnikl, a jako spasitelnou sobě věc přijal“.⁷⁶ Pokud se odsouzenec hluboce upnul na myšlenku spásy, mohl tuto dobu prožít klidněji než ten, kdo k tomu nebyl ochoten nebo toho nebyl schopen. Ze studovaných textů vyplývá, že odsouzený vězeň měl být stále zaměstnáván modlitbami a náboženským rozjímáním a tak odváděn od úvah o vlastní popravě, od prožívání svého strachu a budoucího utrpení. Samozřejmě vnímání jednotlivců, jejich schopnost odolávat stresu ve vypjaté situaci, jejich osobní statečnost a reakce na vězeňské prostředí, stejně jako schopnost náboženského zaujetí, byly zcela indivi-

⁷⁶ Farář, s. 367.

duálními záležitostmi. Lze však předpokládat, že kontakt s duchovním mohl alespoň některým odsouzeným výrazně pomoci.

Druhým vedlejším produktem této duchovní útěchy byl hladký průběh poprav. Vrchnosti, soudci, kat se svými pacholky a všichni ostatní zainteresovaní si — jak upozorňuje Richard van Dülmen⁷⁷ — samozřejmě přáli, aby výkon spravedlnosti proběhl hladce a bez jakéhokoliv narušení. To ovšem nebylo prakticky možné bez určité odsouzenčovy spolupráce. Takže smíření delikventa se smrtí na popravním lešení mělo velký význam pro celé pochmurné, nicméně divácky velmi oblíbené „divadlo práva“, jehož byl odsouzenec hlavním hercem. Redukovat však činnost kněze jen na tento úkol, tedy na uklidnění zločince, aby mohlo dojít k hladké popravě, by znamenalo nevzít v úvahu význam spásy duše, který byl ve skutečnosti pro barokní zbožnost zcela zásadní.

RÉSUMÉ:

In the Catholic religious life during the Baroque period, the anticipated afterlife of the human soul played a pivotal role. What was important for salvation was the so-called 'good' or 'happy' death, to which end the faithful were to be assisted by books of the *ars moriendi* genre. In contrast to the medieval preparations for death, the prime focus was in this early modern era literature on lifelong preparation for death. Therefore, the Catholic Christians should no longer be helped to salvation only by correct behaviour during a mortal illness and in their own dying: they were to prepare for death all through their God-fearing life, and proper dying only played a supportive role on their way to salvation. The situation was different in the case of persons sentenced to death who were thought to have led a criminal life full of sins. However, according to the Catholic Church, these people should be brought a hope of salvation, as a result of proper preparation for death, which will give them profound and real regret for their actions.

The study follows the instructions for preparing convicts for death which were published in the five Czech-language books, *ars moriendi*, published in the 17th century. The texts were published in Czech (with the exception of one in Latin), which made them accessible to the public-at-large. Nevertheless, they were primarily intended for priests. They were included in the five books of *ars moriendi* because of their efforts to cover the preparations for death as fully as possible, and in most of the literature published in the folk language, this topic was not raised. The texts observed in the study belong to European religious educational literature and they are not domestic works but translations into the Czech language.

The author, based on an analysis of texts, introduces a method for preparation of prisoners for death, which was recommended to the priests. These are the following thematic areas: the need to win the trust of the convicted person — spiritual preparation for execution — treatment of hardened criminals (who refused spiritual consolation) — journey to the execution site and actual execution — various worldly affairs (visits of relatives, testaments and decisions on property, safety of priests).

The study places these guides in the broader context of the usual preparations for death, showing that many of the principles recommended to those on the deathbed also played a significant role in the preparations of convicts for execution (acceptance of the sacrament, pattern of Christ's

77 Richard van DÜLMEN, *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*, Praha 2001, s. 81–90.

death, forgiving enemies, resisting devilish temptations). Thus, the role of the priest was far from calming the convicted person and assuring a smooth course of execution, as sometimes reported in literature. The main purpose of the priest's actions was undoubtedly the pursuit of the salvation of the criminal soul.

Prof. PhDr. Jiří Mikulec, CSc., působí jako vědecký pracovník v Historickém ústavu AV ČR v. v. i. a externě přednáší na FF UK a FF Univerzity Pardubice. Zabývá se náboženskými a církevními dějinami českých zemí raného novověku a také kulturními a politickými dějinami habsburské monarchie v širším středoevropském kontextu pro 17. a 18. století (mikulec@hiu.cas.cz).